

Ələsgər Siyablı

(əvvəli ötən sayımızda)

Qədim dövrlərdə öntürklərin iqlim dəyişikliyi təsiri ilə öz tarixi yurdlarını tərk edib müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət etməsi hadisəsi köçərlik deyil, köçmənlilik xarakteri daşıyırdı. Köçərlik isə bir təsərrüfat forması kimi heyvandarlıqla əlaqədar və tarixin daha gec zamanları üçün xarakterik olan bir hadisə idi.

Fransız orientalist və tarixçisi R. Grossetin yazdığına görə ilk çağ dövrünün tarixindən bəhs edən bilim adamları böyük köçəri xalqların mədəni toplulmanın tarixində birdən-birə meydana çıxmasını onların qocalmış mədəniyyətləri cəzalandırmaq üçün Allah tərəfindən göndərilən bir vasitə kimi dəyərləndirirdilər. (Grosset R. 1938, Səh. 48)

Orta Asiya çöllərinin köçəriləri dünya tarixində mühüm rol oynamışlar. Onlar tarix ərzində 20 dəfə Turan yaylasından hərəkət edərək Hind və Qanq vadilərini, Dəclə-Fərat vadilərini işğal edərək ucaqların durğunlaşmış mədəniyyət mərkəzlərinə yeni insan axını əlavə etməklə canlılıq gətirmişlər. Xalqların bu köçləri böyük tənzimləyici gücə malik idi. Bu insan axını çayların dağlardan vadilərə axması kimi coğrafi qanunun bənzəri idi. Qədim mədəniyyətə malik müxtəlif xalqları vahid hakimiyyət altında birləşdirən türk və tatarlar mədəniyyətlərin çulğalaşmasına səbəb olurdular. (R. Grosset. 1921, Səh. 6)

Avropasentrist ruhlu bilim adamlarının bir çoxu iskit-sak, massaqlar, sarmatlar kimi ön türk etnosuna mənsub tayfaları irandilli kimi qələmə verməyə cəhd göstərsələr də onların vahid türk etnosuna mənsubluğunu hətta qatı xristian katolik ideoloqları da etiraf etməyə məcbur olmuşlar.

İngiltərənin XIX əsr görkəmli katolik kilisə ideoloqlarından olan Kardinal Henri Neuman özünün "Türklərin tarixinə dair mühazirələr" əsərində yazır: "Geniş Çöllərdə məskən salmış əhalini təşkil edən iskitlər, massaqlar, sarmatlar, hunlar, monqollar, tatarlar, türklər eyni qədim köklərə malikdirlər. Eyni iqlim və mövcud həyat şəraiti onlarda eyni ənənənin və adətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Mən buna uyğun olaraq bu əhalini ümumi adla tatar, ölkələrini də tatar ölkəsi adlandıram. İskitlərdən sonra tarix səhnəsinə hunlar və onlardan sonra da tərkib baxımından müxtəlif, artıb törəmə cəhətdən üstün bir irq olan, tarixləri boyunca geriləmə və yüksəlmə keyfiyyətləri göstərən, 800 il ərzində dünyada aqalığı edən türklər gəlir-

ləti gəlişləri ilə dəyişdirən böyük Asiya köçərilərini. Biz yalnız öz bilgisizliyimiz səbəbi ilə qeyri adi bir hal kimi dəyərləndiririk". (Grosset. R. 1938. Səh. 50, 49)

XIX yüzilliyin görkəmli Avropa tarixçiləri dünya tarixinin qədim dövrünə həsr etdikləri çoxsaylı araşdırmalarında turanlı adlandırdıkları öntürklərin tarixinə də geniş yer vermişlər. Onlar turanlıların təkcə Böyük Avrasiya qitəsinin mərkəzi hissəsinin deyil, bütün Yer kürəsinin başlıca super etnosu

və ya yadelli tayfaların istilasısıdır ki, türklərin tarixində bunun çoxsaylı örnəkləri mövcuddur.

Avropanın XVIII-XIX əsr tarixçiləri, linqvistləri və arxeoloqları şifrəsini açdıqları qədim mixi və heroqlif yazı mətnlərinə, arxeoloji və etnoqrafik dəlillərə əsaslanaraq Yer kürəsinin bəşər övladı tərəfindən məskunlaşdırılmış Oykumen adlanan sahəsinin ilk mədəni sakinlərinin turanlı öntürklər olduğu fikrini irəli sürürlər. Onların irəli sürdükleri Turan nəzəriyyəsinə görə sami və ari irqləri tarix səhnəsinə qədəm qoymadan öncə dünyanın qədim mədəniyyətinin ilkin rüşeymləri Sakit okeandan Atlantik okeanın İspaniya sahillərinə və güneydə İkiçayarası və Aralıq dənizi hövzəsinə ehatə edən ərazilərdə

məxsus çoxsaylı ilkin mixi yazı nümunələri aşkar edilmişdir. Bu yazı işarələrinin bir çoxu türk tamqa işarələri ilə bənzərlik təşkil edir. Turanlıların bu köçləri samilərin və arilərin tarix səhnəsinə qədəm qoymalarından min illər öncə baş vermişdir.

Fransız assuroloqu F. Lenorman yazır ki, "Metaldan istifadə etmək ənənəsinin əsasını Misirdə, Okus çayının sahilində, Ön Asiyayı Arilərin böyük köçlərindən öncə doldurmuş olan, lakin qədim zamanlarda geri çəkilməyə məcbur olan turanlılar qoymuşdular. Mərkəzi Asiyanın köçəri xalqları hələ daş dövründə yaşadıkları zaman həmin xalq məskunlaşdıqları dağlardan əldə etdikləri dəmirdən və bürüncdən müxtəlif silahlar və alətlər emal etməkdə mahir idilər. Assurologiya araşdırmaları nəticəsində qədim insanların iskit adlandırdıkları və altay irqi ilə sıx əlaqədar olan, arilər və samilər gəlmədən öncə Asiyanın əksər ərazilərində hakim olan və bu ərazidə ilk mədə-

Dünya tarixinin Turan dövrü

lər". (Lectures on the History of Turks. Cardinal H. Newman. 1854. Səh.13, 23)

Kardinal Neuman hətta İsgəndərin Soqdiyanada türklərlə qarşılaşdıqları zaman ehtiyatlı hərəkət edib müdriklik göstərərək onlarla savaşımaqdan imtina etdiyini yazır. O doğruluq, dürüslük, ədalətlik, qonaqpərvərlik kimi keyfiyyətlərin türk və tatarlara xas xarakterik əlamətlər olduğunu və bu cəhətdən avropalılardan fərqləndiklərini vurğulayır. Homer və ondan sonrakı yazarlar intellektual baxımdan

olduqlarını linqvistik, arxeoloji və etnoqrafik dəlillərlə təkbiz edilməz şəkildə sübut etmişlər.

Hər bir etnos mövcud olduqları və fəaliyyət göstərdikləri tarixi dövr çərçivəsində özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik əmək alətləri, məişət əşyaları, silah və sənət nümunələri

məskunlaşmış Turan irqi tərəfindən yaradılmışdır. Turan irqinin bir qolu da Asiya və Amerika qitələrini birləşdirən Bering boğazı və Atlantik okeanı üzərindən hərəkət edərək Amerika qitəsinə

Ön Türklərin bəşər tarixində oynadıqları önəmli rolunu dəyərləndirən R. Grosset yazır: "Bu köçərilər istər türk olsunlar, istər monqol, ağıllı, müvazininə və praktik düşüncəli bir irqin övladlarıdır. Bu irq mühitin gerçəklikləri şəraitində yetişmişdir və təbiətə əmr vermək üçün yaranmışlar. Əksəriyyət etibarlı ilə iflasa uğrayaraq soysuzlaşmış oturaq cəmiyyətlər böhranın təsiri ilə çökdükləri an köçərilər şəhərə daxil olur və tərəddüd etmədən ilk mübarizədə qalib gəldikləri hökmdarların taxtına əyləşirlər. Bu zaman biz onları Böyük Çin imperatoru, İran şahı və Hindistan hökmdarı timsalında görürük. Dərhal da mühitə uyğunlaşaraq Pekində yarı çinli, Reydə və ya İsfahanda yarı fars olurlar. Avropa tarixinin gedişini üç-dörd dəfə qafəti gəlişləri ilə dəyişdirən böyük Asiya köçərilərini..."

yetənəkləri avropalı həmvətənlərinin malik olduqları xainlik, riyakarlıq keyfiyyətləri qarşısında türklərin timsalında "köçəri çoban tayfalarının" malik olduqları ərđəmiliyyəyi heyranlıq göstərirdilər. (Cardinal H. Newman. 1854. Səh. 36)

Ön Türklərin bəşər tarixində oynadıqları önəmli rolunu dəyərləndirən R. Grosset yazır: "Bu köçərilər istər türk olsunlar, istər monqol, ağıllı, müvazininə və praktik düşüncəli bir irqin övladlarıdır. Bu irq mühitin gerçəklikləri şəraitində yetişmişdir və təbiətə əmr vermək üçün yaranmışlar. Əksəriyyət etibarlı ilə iflasa uğrayaraq soysuzlaşmış oturaq cəmiyyətlər böhranın təsiri ilə çökdükləri an köçərilər şəhərə daxil olur və tərəddüd etmədən ilk mübarizədə qalib gəldikləri hökmdarların taxtına əyləşirlər. Bu zaman biz onları Böyük Çin imperatoru, İran şahı və Hindistan hökmdarı timsalında görürük. Dərhal da mühitə uyğunlaşaraq Pekində yarı çinli, Reydə və ya İsfahanda yarı fars olurlar. Avropa tarixinin gedişini üç-dörd dəfə qəf-

nələri şəkildə öz maddi mədəniyyətlərini, yazı sistemi, folklor nümunələrini, dini etiqad və miflik təsəvvürləri, incəsənət növlərini özündə əks etdirən mənəvi dəyərlər sistemini yaradır. XIX yüzilliyin görkəmli tarixçiləri, dilçi filoloqlar, arxeoloqlar və etnoloqları bəşəriyyətin qədim dövr tarixinə həsr etdikləri çoxsaylı araşdırmalarında onların Turan irqi adlandırdıqları müasir tarixi ədəbiyyatda isə Öntürklər və ya başqa deyimlə Prototürk adlandırılan super etnosu xas xüsusiyyətlər daşıyan bir çox konkret əlamətlər müəyyən etmişlər.

Qədim dövrlərdə insanların həyatında coğrafi determinizm adlanan coğrafi şərtlər önəmli rolə malik idi. Etnosların öz yurdlarını tərk edib köçlərə məruz qalmalarının səbəbi yalnız iqlim dəyişikliyindən ibarət olmamışdır. Əhali artımı, daha doğrusu demografik səbəblərlə yanaşı bu köçləri şərtləndirən ikinci önəmli amil eyni kökə malik qohum tayfalar arasında hakimiyyət və ya ərazi üstünlüyü əldə etmək uğrunda baş verən qarşıdurmalar

yayılmış və orda müxtəlif qədim mədəniyyətləri meydana gətirmişlər. Turan irqinin təşəkkül tapdığı arealı bir çox müəlliflər Avrasiya materikinin Ural və Altay dağları arasında böyük Bozkırdan ibarət hesab edirlər. Turanlı tayfalar burdan güney və doğu olmaqla iki istiqamətdə hərəkət edərək güneydə Mərkəzi Asiyanın Amudərya və Sırdərya vadilərində ilkin mədəniyyədin rüşeymlərini yaratmışlar ki, bunun ən bariz nümunəsi Anau mədəniyyətidir. Doğuya doğru hərəkət edən turanlıların bir qismi Qafqaz üzərindən hərəkət edərək Qafqazda və Zaqros dağlarının yaylalarında məskunlaşmış, sonra isə Mesopotamiya adlanan İkiçayarasına yayılaraq burda daha bir qədim mədəniyyətin əsasını qoymuşlar. Turanlı öntürklərin batıya doğru hərəkət edən qolu İspaniyaya qədər irəliləmiş və burda turanlı iber xalqını meydana gətirmişlər. İspaniyada iberlərə

niyyətləri yaradan bizim turanlı adı verdiyimiz xalq olmuşdur". (Lenorman F. 1895. Səh. 175)

Almaniyanın XIX əsrdəki görkəmli etnoloqu Baron Bunzen Ümumdünya tarixinin, dilinin və dininin fəlsəfəsinə həsr etdiyi fundamental əsərdə Turanlıların bəşər tarixindəki rolunu təhlil edərək yazırdı: "Turan əhalisinin bölünərək yayılması ari irqinin öz ilkin yurdlarını tərk etməsindən daha öncə başlamışdır. Buna görə də arilər şərqə və ya qərbə, hansı istiqamətə getsələr orda Turan köçəri varislərinə rast gəlirdilər.

(ardı gələn sayımızda)